

JAROSŁAW RABIŃSKI

ZAWIŁE LOSY KATOLICKICH INTELEKTUALISTÓW W KOMUNISTYCZNEJ POLSCE

Tomasz Sikorski, *Węzeł gordyjski. Katolicy świeccy w PRL (1956–1989)* (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2021), ss. 520 + 32 wkł. zdj. ISBN 978-83-8229-078-3.

DOI: <https://doi.org/10.18290/rh24722.13>

W 2021 r. nakładem Wydawnictwa Instytutu Pamięci Narodowej ukazała się praca Tomasza Sikorskiego zatytułowana *Węzeł gordyjski. Katolicy świeccy w PRL (1956–1989)*. Opis i analiza postaw i działań katolików świeckich (zarówno poszczególnych postaci, jak i szerszych środowisk) w PRL-u ma już swoją bogatą literaturę — zarówno memuarystyczną, jak i w formie przyczynków, artykułów i monografii naukowych. W ostatnich latach można zauważyć renesans zainteresowania tą tematyką¹, wywołany, przynajmniej częściowo, publikacją bardzo obszernych i równie interesujących dzienników Janusza Zabłockiego². Kilka lat temu pisałem o tym w odrębnym tekście³. Losy zinstytucjonalizowanych środowisk katolików świeckich w państwie komunistycznym, a zwłaszcza interakcje między poszczególnymi środowiskami, także udział w najwyższych instytucjach komunistycznego państwa, to materia skomplikowana, wielowarstwowa, wymagająca odwołania się do różnego typu źródeł różniących się nie tylko proveniencją, lecz

Dr hab. Jarosław Rabiński, prof. KUL — Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Nauk Humanistycznych, Instytut Historii, Katedra Świata Hiszpańskiego, Polityki i Relacji Międzynarodowych; e-mail: jaroslaw.rabinski@kul.pl; ORCID: 0000-0001-9367-1142.

¹ Małgorzata Strzelecka, *Między minimalizmem a maksymalizmem. Dylematy ideowe Stanisława Stommy i Janusza Zabłockiego* (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015); Piotr H. Kosicki, *Personalizm po Polsku. Francuskie korzenie polskiej inteligencji katolickiej* (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej — Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2016); Roman Graczyk, *Od uwikłania do autentyczności. Biografia polityczna Tadeusza Mazowieckiego* (Poznań: Zysk i S-ka, 2015); Radosław Ptaszyński, *Stommizm. Biografia polityczna Stanisława Stommy* (Kraków: Znak, 2018); Rafał Łatka, red., *Słownik biograficzny polskiego katolicyzmu społecznego*, t. 1–4 (Warszawa: Neriton, 2020–2023).

² Janusz Zabłocki, *Dzienniki*, t. 1–3 (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej — Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2008–2013).

³ Jarosław Rabiński, „Janusz Zabłocki w najnowszej historiografii”, *Roczniki Humanistyczne* 65, z. 2 (2017): 181–185, <https://doi.org/10.18290/rh.2017.65.2-10>.

także metodologią ich analizy.

Wszystko to powoduje, że kwestia funkcjonowania środowisk katolików świeckich w PRL nadal wymaga badań, docierania do nowych archiwów (instytucjonalnych i prywatnych, w Polsce i za granicą) i źródeł, rekonstruowania działalności i myśli politycznej na podstawie setek, może tysięcy artykułów prasowych, wgłębiania się w relacje personalne, niemożliwe na ogół do zrekonstruowania na podstawie oficjalnych dokumentów, ale widoczne we wspomnieniach, korespondencji, donosach „osobowych źródeł informacji” służb reżimu. Nawet obszary, wydawałoby się, dobrze zbadane, dysponujące od dawna obszerną literaturą przedmiotu, są możliwe do zreinterpretowania, odczytania na nowo, włączone w obraz powstający na bazie nowo odkrywanych dokumentów. Jestem głęboko przekonany o potrzebie kontynuacji badań nad działalnością i myślą polityczną katolików świeckich w PRL. Co więcej, jestem głęboko przekonany o dużej wadze tego zagadnienia dla zrozumienia postaw ważnej, aktywnej i świadomej części społeczeństwa polskiego w latach PRL, jak również dla zrozumienia sposobów funkcjonowania społeczeństwa w warunkach państwa totalitarnego.

Dobrze dobrany został tytuł pracy. Rzeczywiście, sytuacja katolików, chcących brać aktywny udział w życiu społecznym, politycznym, ekonomicznym czy kulturalnym tzw. Polski Ludowej, a przy tym zachować swoją niezależność, była szczególnie trudna i skomplikowana. Koncesje ze strony władzy skutkowały powolnym wchodzeniem w system, totalna zaś odmowa akceptacji powojennych realiów uniemożliwiała aktywny udział w debacie publicznej. Presję odczuwały wszystkie opisywane w recenzowanej monografii środowiska katolików świeckich, aczkolwiek jej stopień, jak również poziom akceptacji systemu komunistycznego był różny. Nie do końca zgadzam się z generalnym stwierdzeniem na s. 10, że katolicy świeccy wybrali drogę pośrednią między oporem a zaangażowaniem, powodowani przy tym patriotyzmem. Rzeczywiście, w wielu przypadkach starano się kroczyć „trzecią drogą”, nie kwestionując też pobudek ideowych wielu polskich katolików świeckich. Jednak dla niektórych działalność w organizacjach, przy których się afiliowali, wynikać mogła z pobudek mniej kryształowych — chęci zrobienia kariery, polepszenia bytu materialnego, inspiracji ze strony służb. Otwarte pozostaje pytanie, czy działalność choćby Stowarzyszenia PAX w latach pięćdziesiątych XX w., czy późniejsze wybory politycznej działaczy Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego, to jeszcze zachowanie pewnej dozy niezależności, czy jednak rezygnacja z niej na rzecz współpracy i zaangażowania na służbie państwa komunistycznego, dla którego religia była wrogiem?

Tomasz Sikorski przygląda się działalności i myśli politycznej zarówno środowisk, jak i poszczególnych osób (Stowarzyszenie PAX, Polski Związek Katolicko-Społeczny, Bolesław Piasecki, Wiesław Chrzanowski, Stefan Kisielewski,

Kazimierz Studentowicz, Jan Hoppe, Paweł Trzebuchowski). Cel przyświecający takiej konstrukcji wyłożył klarownie we wstępie i jest on w pełni akceptowalny. Jak zaznacza sam autor, większość pierwotnych wersji poszczególnych rozdziałów była już publikowana w innych miejscach, choć zostały one na potrzeby nowego wydania gruntownie przeredagowane i uwspółcześnione. Szkoda jednak, że na początku poszczególnych rozdziałów nie podano (np. w formie przypisu do tytułu rozdziału), w jakiej publikacji ukazała się pierwotna wersja tekstu.

Na podkreślenie zasługuje podstawa źródłowa pracy. Tomasz Sikorski sięgnął do dokumentów (Archiwum Akt Nowych — tam m.in. olbrzymie zespoły Klubu Inteligencji Katolickiej w Warszawie, Stanisława Stommy, Janusza Zabłockiego; szeroka kwerenda w archiwach Instytutu Pamięci Narodowej, kolekcje prywatne), odwołał się do pozyskanych przez siebie relacji i wywiadów oraz korespondencji. Pieczołowicie zebrał dostępne opublikowane wspomnienia, dzienniki, relacje i wywiady. Na szczególne podkreślenie zasługuje gruntowna analiza treści artykułów publikowanych na łamach kilkudziesięciu czasopism, zwłaszcza tych, które były wydawane pod auspicjami poszczególnych środowisk katolików świeckich. Przewertowanie tych materiałów wymagało od Autora benedyktyńskiej wręcz pracowitości.

Oczywiście, jak w każdym przypadku, zasób źródeł można by próbować poszerzyć (choćby o zespół „Stowarzyszenie PAX” oraz szerszą kwerendę w zespole KC PZPR w Archiwum Akt Nowych, gdzie można spodziewać się materiałów ukazujących relacje na styku PZPR — katolicy świeccy od strony rządzących). Z punktu widzenia moich zainteresowań brak odwołań do materiałów polskich środowisk chadeckich na emigracji. W gruncie rzeczy trudno jednak wymagać od autora, by dla lepszego naświetlenia marginalnego w sumie wątku relacji Janusza Zabłockiego z emigracyjnymi działaczami Stronnictwa Pracy eksplorował kolekcję Karola Popiela w archiwum Polish Institute of Arts and Sciences in America w Nowym Jorku czy Zofii Fedorowicz-Grzelak w Papieskim Instytucie Studiów Kościelnych w Rzymie. Podsumowując więc: podstawę źródłową pracy uważam za obszerną, dobrze dobraną i wystarczającą.

Imponuje wykorzystana literatura przedmiotu. Tomasz Sikorski ma znakomitą orientację w stanie badań nad poszczególnymi opisywanymi przez niego zagadnieniami. Zawarta w monografii bibliografia z pewnością służyć będzie badaczom jako punkt wyjścia dla podejmowanych poszukiwań naukowych. Jest to zresztą stały bardzo mocny punkt jego działalności naukowej.

W tekście poszczególnych rozdziałów, trudnym, zmuszającym do powolnego czytania i uwagi, Autor dokonuje szczegółowej analizy źródeł i literatury, formułując uzasadnione wnioski i dalsze postulaty badawcze. W odniesieniu do

tematów podejmowanych wcześniej przez badaczy dziejów i myśli politycznej katolików świeckich w PRL Tomasz Sikorski nie waha się wskazywać nowych kluczy interpretacyjnych. Odwołuje się do ustaleń poprzedników, korygując ich ustalenia, bądź wzmacniając ich argumentację na rzecz konkretnych kwestii. Wydatnie poszerza bazę źródłową, umożliwiając lepsze naświetlenie poszczególnych zagadnień. Na szczególne podkreślenie zasługuje natomiast w mojej ocenie podjęcie przez niego szerokich badań nad środowiskiem Ośrodka Dokumentacji i Studiów Społecznych Janusza Zabłockiego. Choć w ostatnich latach można zauważyć wzrost zainteresowania naukowców tym zagadnieniem — Tomasz Sikorski na stronach recenzowanej monografii proponuje zwartą, poświęconą niepodjętym dotąd, kluczowym aspektom działalności i myśli politycznej Janusza Zabłockiego i założonego przez niego Ośrodka. Rozważnie korzysta przy tym z materiałów o charakterze wspomnieniowym oraz własnej korespondencji z Januszem Zabłockim. Do tego sugestywnego w przekazie materiału podchodzi z odpowiednim dystansem i krytycyzmem, zachowując obiektywizm badawczy. Sformułowane przez niego wnioski przez długie lata służyć będą podejmującym badania nad tą tematyką.

Cieszę się, że z tematyką katolików świeckich w Polsce komunistycznej zmierzył się Tomasz Sikorski, wytrawny badacz aktywności i myśli politycznej różnych podmiotów polskiej sceny politycznej w XX wieku. Katolikom świeckim w PRL-u Sikorski poświęcił szereg nowatorskich, cennych poznawczo, publikacji naukowych⁴; był i jest inspiratorem refleksji nad tym zagadnieniem, organizując ważne konferencje naukowe poświęcone temu zagadnieniu, gromadzące czołówkę badaczy polskiego katolicyzmu społecznego. Aktywnie pozyskuje nowe źródła do tegoż zagadnienia, m.in. przeprowadzając wywiady z liderami nurtu, uczestnikami wydarzeń. Efekty jego pracy naukowej były wielokrotnie doceniane przez specjalistów i miłośników historii. Lektura recenzowanej monografii potwierdza jego pozycję wśród badaczy XX-wiecznego katolicyzmu społecznego w Polsce.

⁴ Tomasz Sikorski i Marcin Kulesza, *Niezlomni w epoce fałszywych proroków. Środowisko „Tygodnika Warszawskiego” (1945–1948)* (Warszawa: Von Borowiecky, 2013); Radosław Ptaszyński i Tomasz Sikorski, red., *Sensus catholicus. Katolicy świeccy w Polsce Ludowej. Postawy — aktywność — myśl. Studia i szkice* (Toruń: Adam Marszałek, 2014); Michał Siedziako i Tomasz Sikorski, red., *Nadzieje i rozczarowania. Środowiska katolików świeckich w Polsce (1944/1945–1956)* (Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej — Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2022).

BIBLIOGRAFIA

- Graczyk, Roman. *Od uwikłania do autentyczności. Biografia polityczna Tadeusza Mazowieckiego*. Poznań: Zysk i S-ka, 2015.
- Kosicki, Piotr H. *Personalizm po Polsku. Francuskie korzenie polskiej inteligencji katolickiej*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej — Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2016.
- Łatka, Rafał, red. *Słownik biograficzny polskiego katolicyzmu społecznego*. T. 1–4. Warszawa: Neriton, 2020-2023.
- Ptaszyński, Radosław, i Tomasz Sikorski, red. *Sensus catholicus. Katolicy świeccy w Polsce Ludowej. Postawy — aktywność — myśl. Studia i szkice*. Toruń: Adam Marszałek, 2014.
- Ptaszyński, Radosław. *Stommizm. Biografia polityczna Stanisława Stommy*. Kraków: Znak, 2018.
- Rabiński, Jarosław. „Janusz Zabłocki w najnowszej historiografii”. *Roczniki Humanistyczne* 65, z. 2 (2017): 181–85. <https://doi.org/10.18290/rh.2017.65.2-10>.
- Siedziako, Michał, i Tomasz Sikorski, red. *Nadzieje i rozczarowania. Środowiska katolików świeckich w Polsce (1944/1945–1956)*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej — Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2022.
- Sikorski, Tomasz, i Marcin Kulesza. *Niezłomni w epoce fałszywych proroków. Środowisko „Tygodnika Warszawskiego” (1945–1948)*. Warszawa: Von Borowiecky, 2013.
- Strzelecka, Małgorzata. *Między minimalizmem a maksymalizmem. Dylematy ideowe Stanisława Stommy i Janusza Zabłockiego*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015.
- Zabłocki, Janusz. *Dzienniki*. T. 1–3. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej — Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2008–2013.